

VYBRANÉ JUSTIČNÍ A STÁTUBEZPEČNOSTNÍ FONDY ULOŽENÉ V POLSKÝCH ARCHIVECH

ADAM ZÍTEK

Významnou část materiálů uložených ve 4. oddělení Národního archivu tvoří archivní fondy justiční provenience a dalších orgánů výměru spravedlnosti. Obzvláště cenné jsou archiválie podchycující represivní povahu komunistického režimu a jeho fungování. Konkrétně se jedná o fondy Státní soud Praha, Státní prokuratura Praha, materiály orgánů generální prokuratury – unitární (1948–1969), federální (1970–1989) a republikové (1969–1989), fond Ministerstvo spravedlnosti ČSR, fond Správa Sboru nápravné výchovy atd. Není jistě nutné zdůrazňovat, že se jedná o velice zajímavý a hodnotný materiál, který se těší značnému zájmu badatelů. Studium archivních dokumentů spojených s touto stránkou fungování komunistického režimu se pochopitelně zabývají i historici a badatelé v sousedním Polsku. Prostřednictvím některých vybraných archivních fondů lze nejen poukázat na některé společné, či rozdílné rysy spojené s historickým náhledem na existenci těchto orgánů, ale rovněž na rozdílnou, či společnou archivní praxi při zpracovávání a zpřístupňování těchto specifických materiálů, přičemž nelze opomenout ani některé neaktuálnější otázky spojené s předkládání citlivých archiválií širší veřejnosti.¹

Přiblížení problematiky není možné bez stručného historického náhledu na činnost vybraných orgánů a vymezení jejich základní charakteristiky. Největší vlna represí byla jak v Československu, tak v Polsku spojena s tzv. zakladatelským obdobím, tedy prvními léty po nastolení vlády komunistických stran. Činnost některých institucí právě v tomto období je předmětem předloženého příspěvku. V případě Československa hovoříme o letech 1948–1953. V Polsku dochází k „upevňování vlády lidu“ prakticky plynule s vytlačováním německé armády ze země Rudou armádou, tedy již od roku 1944, kdy byl ve městě Chełm provolán Polský výbor národního osvobození (Polski Komitet Wyzwolenia Narodowego, PKWN), čili sa-

1 Tento text je jedním z dílčích výsledků pracovních cest uskutečněných do Archiwum Akt Nowych ve Varšavě, Státního archivu v Toruni a Státního archivu v Bydhošti, jejichž cílem bylo nejen studium archivních materiálů, ale rovněž seznámení se s aplikovanou archivní praxí v souvislosti s fondy justiční provenience, materiály centrálních plánovacích orgánů či fondů komunistické strany. Za cenné rady a informace k fondům uloženým ve 4. oddělení Národního archivu děkuji kolegyni PhDr. Aleně Šimánkové.

mozvaná vláda řízená komunisty organizovanými v Polské dělnické straně (Polska Partia Robotnicza, PPR). Rozdíl v historickém vývoji se netýká jen datace, ale především rozsahu odporu, a tudíž i aparátu potřebného k jeho potlačení.

Civilní a vojenská justice

V Československu během tzv. zakladatelského období za hlavní nástroj v „boji s reakcí“ sloužil Státní soud a při něm zřízená Státní prokuratura. Stalo se tak na základě zákona č. 232/48 Sb. z 6. října 1948, který přímo navazoval na nechvalně proslulý zákon na ochranu lidově demokratického zřízení č. 231/48 Sb. Sídlo Státního soudu bylo v Praze, vedle toho byly zřízeny pobočky v Brně a Bratislavě, přičemž soud prováděl také tzv. výjezdní zasedání. V letech 1948–1952, kdy Státní soud fungoval (zrušen k 31. 12. 1952), jím bylo odsouzeno více než 27 000 osob, přičemž více než 200 osob bylo popraveno. Ačkoliv praxe využívána u Státního soudu zcela odporovala zásadám nezávislého fungování soudních orgánů, a v mnoha aspektech je jasně patrná deformace práva (porušení tzv. notoriety, váha pochybných znaleckých posudků, třídní přístup při rozhodování atd.) tolik charakteristická pro fungování tzv. kabinetní a obecně třídní justice, udržovala se fasáda legitimního právního přístupu.

Převážnou většinu z 267 bm spisové materiálu fondu Státní soud Praha tvoří jednotlivé kauzy, které jsou členěny dle příslušných ročníků (1948–1952) a dle spisových značek a vytvářejí tak logickou chronologicko-numerickou řadu. V počátečním období fungování soudu byly využívány původní spisové značky pro jednotlivé oblasti: trestné činy (Tk), hospodářské činy (Hp) a činy mládeže (Ml). Již 20. října 1948 ale vydalo Ministerstvo spravedlnosti výnos, dle kterého byl zaveden jednotný spisový znak pro činy na ochranu republiky (Or), dle centrály a jednotlivých poboček dále doplněný I (Praha), II (Brno) a III (Bratislava).² Totéž značení odpovídalo i spisům Státní prokuratury, pouze s rozdílným spisovým znakem „Pst“ (prokuratura státní). Tento stav trval do roku 1950, kdy byl dalším výnosem Ministerstva spravedlnosti č. 3442/50-132-IV/c zaveden spisový znak „Ts“, a to v souvislosti s aplikací trestního zákona č. 86/1950 Sb. Ve spisech Státní prokuratury byla poté zavedena spisová značka „SPt“ (Státní prokuratura?), přičemž forma zápisu se ještě měnila.³

V převážné většině jsou spisy tvořeny částmi běžnými pro soudní akta: trestní oznámení, obžaloba, dokumenty podchycující předchozí život obžalovaných (zprávy o pověsti, výpisy z rejstříku trestů apod.), dokumenty zaznamenávající administrativní stránku soudního řízení (zprávy o přesunech zadržených osob, plné moci právním

2 Štátny archív v Bratislave (ŠA v Bratislave), fond Štátny súd Bratislava, kart. 356, Výnos Ministerstva spravodlivosti zo dňa 20. októbra 1948 č. 1100661/48-III/1 o úradovaní na Štátnom súde a na Štátnej prokuratúre.

3 Od roku 1950 je používán zápis SPt I/číslo případu (římské číslo dle pobočky prokuratury). V letech 1951 až 1952 se spisová značka mění na 2SPt, 3SPt a 4SPt. Srov. Vimmer, Pavel: Štátná prokuratúra, oddelenie v Bratislave v rokoch 1948–1952. Slovenská archivistika 1-2, 2011, s. 46.

zástupcům, oznámení o průběhu soudního řízení atd.), protokol o hlavním líčení, rozsudek, odvolací řízení včetně rozsudku odvolací instance (Nejvyššího soudu ČSR), dokumenty podchycující výkon trestu odsouzených a finanční stránku soudního případu (uhrazení nákladů soudního řízení, vazby a výkonu trestu, finanční trest). V mnoha případech se ve spisech objevují též dokumenty týkající se pozdějších rehabilitací a zahlazení trestů odsouzených. Co se týče trestních spisů, lze vzhledem k numerickému označení kauz konstatovat, že se jedná o poměrně ucelený a zachovalý celek, některé spisy (např. proces s Rudolfem Slánským) sice chybí, ale převážnou část fondu včetně dalších významných případů se podařilo do tehdejšího Státního ústředního archivu převzít.⁴ Diametrálně odlišná je zachovalost prezidiálních spisů podchycujících vnitřní fungování soudu. Naopak v případě fondu Státní prokuratura Praha se některé dokumenty týkající se vlastní organizace a chodu úřadu zachovaly, např. pravidelná hlášení brněnské a bratislavské pobočky týkající se konkrétních soudních případů atd. (převážnou většinu fondu ale rovněž tvoří akta jednotlivých případů). Vedle Národního archivu se materiály Státního soudu a prokuratury dále nacházejí v Moravském zemském archivu v Brně a ve Státním archivu v Bratislavě, kde se dochovaly i dokumenty přibližující vnitřní chod soudu.

Poválečná situace u našeho severního souseda byla mnohem složitější a dramatictější. Především je nutné zdůraznit, že instalace komunistického režimu reprezentovaného PPR byla vnímána jako nepřímá sovětská okupace (jednotky Rudé/Sovětské armády byly v zemi nepřetržitě přítomny do roku 1993). Tato skutečnost pochopitelně výrazně přispívala k negativnímu přístupu polské společnosti, který se projevoval všeobecným odporem proti „vládě lidu“⁵, především pak v rovině organizovaného ozbrojeného odporu, v rámci kterého se Poláci řadí k nejvýrazněji vystupujícím národům proti komunistické vládě v Evropě.⁶ Razantní odpor společnosti pochopitelně vyvolal ještě razantnější odpověď etablovaného režimu. Na rozdíl od svých československých kolegů se polští komunisté dostali k moci prostřednictvím masových represí. K tomuto účelu bylo samozřejmě nutné vytvořit odpovídající aparát. V prvních poválečných letech výraznou měrou přispěly sovětské bezpečnostní orgány (NKVD, Směrš), ale domácí polské instituce se rovněž brzy zapojily. Hlavní úlohu sehrál polský protějšek StB Úřad veřejné bezpečnosti (Urząd Bezpieczeństwa Publicznego, UPB, či častěji jen UB) podléhající Ministerstvu veřejné bezpečnosti (Ministerstwo Bezpieczeństwa Publicznego, MBP) či vojenské bezpečnostní orgány (Główny Zarząd Informacji Wojskowej, GZI). Ačkoliv polská Bezpečnost se nezdráhala své oponenty eliminovat ani cestou úkladných

4 Nosková, Alena – Šimánková, Alena: Soudní spis dr. Milady Horákové a spol. *Paginae historiae* 15, 2007, s. 493–494.

5 K problematice bližie např.: Kamiński, Łukasz: *Polacy wobec nowej rzeczywistości 1944–1948. Formy pozainstytucjonalnego żywiołowego oporu społecznego*. Toruń 2000.

6 K problematice nejnověji např.: Krajewski, Kazimierz – Łabuszewski, Tomasz (eds.): *Wyklęci 1944–1963. Żołnierze podziemia niepodległościowego w latach 1944–1963*. Warszawa 2017.

vražd, využívanějším postupem bylo „pojmenování zločinů dle litery zákona“ a odsouzení v rámci soudních procesů sloužících k demonstraci síly a zastrašení společnosti. K tomuto účely byly povolány zvláštní soudy v rámci vojenské justice.⁷ Týkalo se to především vojenských oblastních soudů (Wojskowe Sądy Rejonowe, WSR) a vojenských oblastních prokuratur (Wojskowe Prokuratury Rejonowe, WPR), které vznikly na základě dekretu PKWN z 23. září 1944 a rozkazu ministra národní obrany č. 23/1944. Nadřízenými orgány byly Nejvyšší vojenský soud (Najwyższy Sąd Wojskowy, NSW) a Vrchní vojenská prokuratura (Naczelna Prokuratura Wojskowa, NPW). Vojenské oblastní soudy a prokuratury sídlily v každém vojvodství, celkem se jednalo o 16 soudů a stejný počet prokuratur. Je zřejmé, že s takto rozsáhlou strukturou se pojil i rozsah provedených represivních opatření. Podle některých odhadů vynesly vojenské soudy téměř 6 tis. rozsudků smrti, přičemž asi 3 tis. byly vykonány.⁸

Složité soudní aparát pochopitelně produkoval velké množství spisovaného materiálu. Forma těchto akt ve velké míře dokládá situaci, která v justici po válce panovala. Všeobecný byl např. nedostatek nového papíru, u spisů z počátečního období se proto nezdá setkáváme s původními německými tiskopisy z doby okupace, jakožto i texty psanými na německých psacích strojích.⁹ Od roku 1946 je evidentní zlepšení úřadování, spisovny a archivy jednotlivých soudů rovněž začaly fungovat dle vydaných instrukcí. WSR a WPR byly zrušeny v roce 1955, ale některé spisy byly z archivů jednotlivých soudů vybírány již dříve. Vzhledem ke skutečnosti, že se jedná o cenný státobezpečnostní materiál, byla totiž některá akta historické, politické či kriminálně naučné povahy vybrána k uložení ve vojenském archívu - dnes Ústřední vojenský archív (Centralne Archiwum Wojskowe, CAW). Pro pozdější práci s archivním materiálem je podstatné, že se často dochovaly předávací seznamy.¹⁰

Historie procesu archivace spisů vojenských oblastních soudů a prokuratur je poměrně složitá a ve velké míře se odrazila v současném stavu těchto archivních fondů. Vybraný spisový materiál totiž nesměřoval pouze na regály bezpečnostních orgánů, ale rovněž končil hned v několika archívech civilních i vojenských soudů, mezi kterými navíc spisy dále kolovaly, aby pak byly nejčastěji uloženy v příslušných státních archívech.¹¹ Velká část především personálních spisů byla nakonec uložena v CAW, ale bylo

7 Srov. Szważrzyk, Krzysztof: *Prawnicy czasu bezprawia. Sędziowie i prokuratorzy wojskowi w Polsce w latach 1944–1956*. Kraków – Wrocław 2005, s. 38–39.

8 Podle odhadů polských historiků bylo všemi soudy – vojenskými i civilními vyneseno asi 8 tis. rozsudků smrti. Tamtéž, s. 85–86.

9 Srov. Leśkiewicz, Rafał: *Badanie procesów archiwotwórczych na przykładzie akt Wojskowego Sądu Rejonowego w Poznaniu (1946–1955)*. Przegląd Archiwalny 1, 2008, s. 90.

10 Srov. Burczyk, Dariusz: *Metody opracowania i rekonstrukcji zespołu archiwalnego: Wojskowy Sad Rejonowy w Gdańsku (1946–1955)*. Przegląd Archiwalny 3, 2010, s. 57.

11 Např. spisy WSR v Gdańsku byly po jeho zrušení částečně předány Vojvodskému/Obvodnímu soudu v Gdańsku, Soudu pomorského vojenského obvodu v Bydhošti, Archívu pomorského vo-

těž běžné, že spisy putovaly s bývalými soudci do jejich nových působišť.¹² K jednotnému uložení těchto archivních materiálů bylo přistoupeno až v rámci činnosti jednotlivých poboček Archivu Ústavu národní paměti (Instytut Pamięci Narodowej, IPN).¹³ Tato instituce totiž má dle zákona právo na převzetí všech materiálů vzešlých z činnosti bezpečnostních orgánů a týkajících se politické perzekuce obyvatel v letech 1917–1990. Archivy IPN přejímají materiály nejen od CAW či dalších vojenských archivů a archivů příslušných soudů, ale rovněž od státních archivů, které nezřídka již provedly jejich zpracování. Skutečnost, že předmětem zájmu IPN jsou materiály politické perzekuce, je důvodem dělení fondů, kdy je část materiálů uložena ve státních či dalších archivech a část v rámci depozitu právě v IPN. Zápůjčky takovýchto fondů sice jsou časově ome-

jenského obvodu (Archivu pozemních vojsk v Toruni) a Archivu vojvodského/obvodního soudu v Gdaňsku. Teprve z archivu vojvodského soudu byla část spisů předána k uložení ve Státním archivu v Gdaňsku, část ale byla zároveň předána Vojvodskému velitelství občanské milice/Vojvodskému úřadu vnitra v Gdaňsku. Až v roce 2003 začal Archiv Ústavu národní paměti, oddělení v Gdaňsku se shromažďováním akt bývalého WSR a WPR. Tamtéž, s. 60.

- 12 Srov. Pogorzelska, Teresa: *Wojskowy Sad Rejonowy w Białymstoku 1946–1955. Organizacja, funkcjonowanie kancelarii i archiwizacja dokumentow. Przegląd Archiwalny* 5, 2012, s. 44–45.
- 13 Ústav národní paměti – komise pro vyšetřování zločinů proti polskému národu, jak zní celý název této instituce, vznikl v roce 1998 na základě zákona vydaného Sejmem. Dle původní zadání se Ústav zabýval dokumentací, studiem a vyšetřováním období let 1939–1990, podle novely zákona z roku 2016 bylo časově vymezení působnosti IPN posunuto od roku 1917. Ústav plní několik funkcí, vedle dokumentační, studijní a vzdělávací (odpovídající činnosti Ústavu pro studium totalitních režimů), je to rovněž archivy, zpracování a zpřístupňování archivních materiálů z let 1939–1990 (v ČR jsou podobné fondy uloženy v Národním archivu, Archivu bezpečnostních složek, Moravském zemském archivu a Vojenském historickém archivu). Mezi kompetence IPN též patří vyšetřování zločinů proti polskému národu prostřednictvím vlastních prokurátorů (těmito úkoly se v ČR zabývá Úřad pro dokumentaci a vyšetřování zločinů komunismu PČR). V souvislosti s represivní povahou komunistického režimu a fyzickou likvidací jeho oponentů v rámci IPN též funguje Kancelář vyhledávání a identifikace, která nejenže provádí exhumace ostatků, ale rovněž spolupracuje na realizaci celopolské databáze DNA obětí komunismu. V rovině archivní práce se Ústav věnuje lustrační činnosti. Struktura IPN je velmi rozsáhlá, centrála se nachází ve Varšavě, dalších 11 oddělení bylo vytvořeno při odvolacích soudech v jednotlivých vojvodstvích a devět delegatur v dalších velkých městech. Ústav tak pokrývá celé území země, v rámci svých aktivit o sobě ale dává vědět i v zahraničí, např. v USA, na Ukrajině či v Litvě. Organizační struktura odpovídá i členění jednotlivých archivů při odděleních či delegaturách. Centrální archiv IPN se nachází ve Varšavě, jedná se rovněž o kontaktní orgán pro badatele ze zahraničí. Podle údajů z prosince 2014 se v archívech IPN nacházelo celkem 90 412,11 bm archiválií, více než 31 000 bm v centrálním archivu ve Varšavě a např. 3 223,93 bm v bydohošťské delegatuře. Ústav se vedle čistě historického výzkumu rovněž zabývá archivní teorií a metodikou, od roku 2008 je vydáván sborník *Przegląd Archiwalny* (Archivní přehled). V roce 2016 archiv IPN disponovaly 862 pracovními místy, což činí 39,28 % všech pracovních míst instituce (ve sledovém roce Ústav zaměstnával 2 239 osob). Obrovskému počtu pracovníků odpovídá i rozpočet, např. celkové výdaje v roce 2016 činily téměř dvě miliardy korun (269 141 000 zlotých); v souvislosti s velmi vlídným přístupem současné vlády vůči IPN se v polských médiích hovoří o rozpočtu na rok 2018 až ve výši těžko uvěřitelných 2,5 miliard korun. Srov. Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, *Informacja o działalności 1 stycznia 2016 r. – 31 grudnia 2016 r.*, <https://ipn.gov.pl/pl/o-ipn/informacje-o-dzialalnosc/39982,w-okresie-1-stycznia-2016-r-31-grudnia-2016-r.html> [21. 1. 2018]; <https://ipn.gov.pl/pl/archiw/zasob/31615,Zasob-archiwalny-Instytutu-Pamieci-Narodowej.html> [21. 1. 2018].

zené s možností prodloužení a IPN by je po provedení digitalizace a výběru měl vrátit, avšak vzhledem k rozsahu těchto celků se bezpochyby jedná o dlouhý časový úsek. Pro ilustraci fond WSR v Bydhošti v roce 2008 čítal 3 294 archivních jednotek o rozsahu 88 bm, WPR v Bydhošti pak jen 519 jednotek v 5,5 bm, dále např. WSR v Białymstoku tvořilo 5 978 jednotek v 64,93 bm.¹⁴

Přestože neustále dochází k doplňování fondů, je zřejmé, že značná část stále chybí.¹⁵ Neúplnost dokládá např. fond WSR v Gdaňsku, ve kterém se do roku 2010 podařilo zkompletovat asi jen 25 % trestních spisů (*specjalna*), 18 % administrativních spisů (*generalna*) a 90 % kancelářských pomůcek.¹⁶ Většina spisového materiálu byla bohužel skartována v archívech soudů, které spisy později disponovaly. Velký význam proto mají pomůcky a zmiňované předávací seznamy, na základě kterých je možné alespoň přibližně určit odsouzené a osudy spisů. Údaje o chybějícím materiálu jsou rovněž velmi cenné pro tvorbu tzv. ideálního inventáře, tedy takového, „*który obsahuje archiwalia z fondu, mezi nimi též ty, které se trvale nacházejí mimo fond a ty již neexistující*“.¹⁷ Realita v tvorbě inventářů těchto fondů je ale poněkud vzdálená přáním či záměrům archivářů IPN. Běžnou praxí při zpracovávání těchto celků je totiž pouze tvorba jmenné, případně věcné a místní elektronické databáze.¹⁸ Z badatelského hlediska se jistě jedná o výrazné ulehčení, neboť např. po napsání jména hledané osoby (jedna verze databáze je dostupná online, přesnější pak jen ve studovnách) se objeví všechny zaevidované signatury shodné s požadavkem ze všech archivů IPN. Z archivářského hlediska však nelze hovořit o standardním zpracování fondu, což se může snadno projevit i při specializovanějším studiu archivního materiálu. Práci s některými archivními fondy ale stěžují i podmínky jejich deponování v IPN, elektronická evidence je tak schůdným řešením.¹⁹ Z obsahového hlediska jsou fondy vojenských soudů a prokuratur velmi podobné např. s materiály Státního soudu. Najdeme zde jak tzv. *anteriora*, tedy dokumenty podchycující předchozí život účastníků soudního řízení (občanské průkazy, potvrzení atd.), tak tzv. *posteriora*, čili především pozdější rozsudky dalších soudů, rehabilitační řízení, zprávy z věznic atd.²⁰

14 Srov. Bednarek, Jerzy – Leśkiewicz, Rafał (eds.): Informator o zasobie archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej (stan na dzień 31 grudnia 2008 roku). Warszawa 2009, s. 492, 597, 599.

15 Během své existence tento soud posuzoval 7 213 případů, přičemž 277 osob bylo odsouzeno k smrti a 146 popraveno. Srov. Pogorzelska, Teresa: Wojskowy Sad Rejonowy w Białymstoku 1946–1955. Organizacja, funkcjonowanie kancelarii i archiwizacja dokumentow, s. 36.

16 Srov. Burczyk, Dariusz: Metody opracowania i rekonstrukcji zespolu archiwalnego: Wojskowy Sad Rejonowy w Gdańsku (1946–1955), s. 64.

17 Srov. Robótka, Halina – Ryszewski, Bohdan – Tomczak, Andrzej: Archiwistyka. Warszawa 1989, s. 67.

18 Základní přehled skupin jednotlivých fondů uložených v IPN (inventář) je dostupný online. Zde může badatel dohledat konkrétní fond a nejčastěji dle organizačního členění původce i jeho strukturu a konkrétní signatury. Přehled ale není kompletní a některé části zcela chybí. <http://inwentarz.ipn.gov.pl/#> [19. 9. 2018].

19 Srov. Burczyk, Dariusz: Metody opracowania i rekonstrukcji zespolu archiwalnego: Wojskowy Sad Rejonowy w Gdańsku (1946–1955), s. 66.

20 Tamtéž, s. 65.

Generální prokuratury a ministerstva spravedlnosti

Dalším archivním materiálem z justiční provenience, na jehož příkladu lze poukázat na využívanou praxi v České republice a Polsku, jsou materiály vzniklé z činnosti Generální prokuratury (GP). Jak v Československu, tak v Polsku došlo po převzetí moci komunisty k přeměně prokuratury dle sovětského vzoru, což se pochopitelně dotklo i organizace a postavení GP. V Československu se tak stalo na základě zákona č. 64/1952 Sb. o soudech a prokuratuře, podle kterého GP napříště podléhala přímo vládě a byla tak vyjmuta z resortu ministerstva spravedlnosti. Tzv. socialistický typ prokuratury byl v Polsku aplikován již v roce 1950. Činnost polské GP byla prakticky shodná s československým protějškem: dohled nad fungováním justičních orgánů, kontrola výkladu práva, posuzování odvolání, kontrola a dohled nad všemi úrovněmi státních orgánů, společenských organizací i jednotlivých osob atd. Na rozdíl od československého generálního prokurátora nepodléhal ten polský vládě, ale Státní radě (orgán odpovídající úřadu prezidenta). Vzhledem k významné úloze vojenské justice v počátečním období existence komunistického režimu v Polsku nebyla vrcholným orgánem v rámci represivního aparátu sledována civilní GP, ale NPW a NSW. Teprve s přijetím zákona z roku 1954 o převedení obecným soudům dosavadní příslušnosti soudů vojenských v trestních případech civilních osob, příslušníků orgánů veřejné bezpečnosti, milice a vězeňské služby dochází k rozšíření kompetencí GP a faktickému ustavení tohoto orgánů na vrcholu polské justice.

Ačkoliv kompetence generálních prokuratur v obou zemích byly podobné, rozsah a stav spisového materiálu, který tvoří archivní fondy je zcela odlišný. Fond Generální prokuratura ve Varšavě je částečně uložen v Archwium Akt Nowych (AAN), částečně v Archivu IPN ve Varšavě (v roce 2008 se jednalo jen o 4 bm).²¹ Po zániku GP v roce 1990, kdy byl tento orgán nahrazen Oddělením prokuratury Ministerstva spravedlnosti, byl spisový materiál předán do AAN. První část přejímky tvořil celek o rozsahu 34,8 bm, který byl kompletně uspořádan již v archivu Ministerstva spravedlnosti (jednotlivé archivní jednotky byly svázané ve složkách a opaginovány). Jednalo se o nejstarší část materiálů bývalé GP z let 1950–1957, včetně příloh některých kauz s přesahy až do roku 1937. Vzhledem ke skutečnosti, že po roce 1954 GP převzala též úlohu vojenských orgánů justice, a tudíž i část aktového materiálu a agendy, lze usuzovat, že část dokumentace musela být během archivace skartována. Uspořádání fondu odpovídá strukturálně-věcnému členění původce. Dokumenty reflektují legislativní činnost, dohled a kontrolu justičních orgánů, zemědělskou problematikou, jsou zde spisy týkající se trestních případů příslušníků bezpečnostních složek, dopravních nehod, milostí či postupů ve věci válečných zločinců atd.

Od roku 1990 pokračovalo přejímání dalších částí materiálů bývalé GP z archivu Ministerstva spravedlnosti do AAN. Podle dostupných údajů fond v současné době tvoří celkem 7 908 archivních jednotek v 210,45 bm, přičemž 1 633 jednotek

21 Srov. Bednarek, J. – Leśkiewicz, R. (eds.): Informator, s. 220.

(34,75 bm) je zpracovaných.²² Změnilo se rovněž časové vymezení fondu, ve kterém se již nacházejí spisy do roku 1990. Uvedený rozsah fondu se nicméně stále nevyrovnává rozsahu materiálu vzniklého z činnosti původce, který se stále nachází v archívu Ministerstva spravedlnosti. Polské archívy totiž prosazují přísné zásady přejímání archívalií, kdy vyžadují jejich náležitě uspořádání, zaevidování a uložení.²³ Do archívu se tak materiály dostávají ve velmi zpracované formě. Tento na první pohled pro archiváře příznivý přístup ale způsobuje značné průtahy v přejímacím řízení, neboť dotyčné instituce evidentně nejsou schopné pořádací práce v příznivé době zajistit.

Československá GP tvoří v Národním archívu celkem čtyři archívní fondy: Generální prokuratura, Brno (1918–1947), Generální prokuratura, Praha (1945–1969), Generální prokuratura ČSSR (1970–1992) a Generální prokuratura ČSR (1968–1993). Sledovaného období se týká druhý z vyjmenovaných fondů, který obsahuje velmi cenné archívalie vztahující se k činnosti tohoto úřadu a tehdejší podobě justice. V 517 bm toho fondu se nacházejí spisy týkající se činnosti sekretariátů, odborů (zvláště podstatný pro studium politické perzekuce je speciální odbor), dozoru nad soudnictvím, personální spisy soudců či akta ke konkrétním kauzám. Vedle písemného materiálu, který pochopitelně tvoří převážnou většinu tohoto celku, jsou jeho součástí i zvukové záznamy (Rádio Svobodná Evropa, schůze Národního shromáždění, prošetřování smrti Jana Masaryka). Archivovaný materiál je od původce uložen dle chronologicko-numerického řazení, tedy dle jednotlivých let a dále dle čísel jednacích. Toto uložení je velmi složité pro další zpracování. GP navíc v sledovém období poměrně často měnila svou organizační strukturu, což určení jednotlivých spisů ještě ztěžuje. V poslední době se např. podařilo utřídit část kolegií generálního prokurátora (též kolegia GP České socialistické republiky), metodických pokynů a příkazů.

Dalším úřadem, který měl zásadní vliv na formování justice v prvních letech vlády komunistických stran, bylo Ministerstvo spravedlnosti. V Polsku vzniklo v roce 1944, kdy v rámci nově vytvořené Prozatímní vlády Polské republiky došlo k transformaci původního Reztortu ministerstva spravedlnosti PKWN. Příslušný archívní fond je uložen v AAN. Přestože jeho časové vymezení zahrnuje celou druhou polovinu 20. století (1945–2001), je rozsah tohoto fondu malý – 217,12 bm.²⁴ Jedná se ale o materiál poměrně dobře utřídný, a to při zachování jednotlivých částí tohoto úřadu – spisy se dělí na sekretariáty ministrů a náměstků, jednotlivé odbory (soudní dohled,

22 <http://szukajwarchiwach.pl/2/842/0#tabZespol> [21. 1. 2018].

23 Polské archívy standardně přejímají pouze materiály opatřené kompletním seznamem, náležitě rozříděné a uložené. Podle zákona mají též právo vyžadovat odstranění všech železných či plastových součástí (sponky, pořadače, folie), případně též paginací stran, především pak navazuje-li přejímaný materiál na již archivované části. Tento postup později pomáhá při plánování digitalizace vybraných archívalií. Tato praxe přejímání je aplikována na všech úrovních archívů – centrálních i oblastních. Původci se s těmito požadavky vyrovnávají zaměstnáváním studentů, stážistů atd., archívy pak napomáhají pravidelnými školeními těchto pracovníků.

24 http://searcharchives.pl/2/285/0/?q=ministerstwo+sprawiedliwosci+XARCHro:2+XTYPE-ro:zesp&order=syg_order&wynik=4&rpp=15&page=1#tabZespol [23. 1. 2018].

prokurátorský dohled, kádry, legislativní atd.) a oddělení (odd. milostí, organizační, administrační, politického školení atd.). Součástí fondu jsou i personální spisy zaměstnanců ministerstva, které jsou součástí celkem 23 027 archivních jednotek, které tento celek tvoří. V polských archívech je spisový materiál velmi často uložen právě v jednotlivých jednotkách-složkách, které jsou volně uloženy v regálech bez kartonů.

Fond Ministerstvo spravedlnosti ČSR (1945–1992) je tvořen jak archiváliemi v kartonech, tak balících. Přejímání tohoto nepoměrně většího celku (1794,19 bm) bylo započato v roce 1997. Organizační struktura československého ministerstva byla velmi podobná polskému protějšku. Ve fondu se proto nacházejí materiály vzniklé z činnosti sekretariátu ministrů (např. tzv. Raisův archiv) a jejich náměstků (obzvláště cenný je tzv. Klosův archiv, dále tzv. Dresslerův archiv),²⁵ jednotlivých odborů (legislativní, personální, milosti), dále dle věcných skupin (rehabilitace, statistika) atd. Uložené spisy mají identickou formu a způsob řazení (chronologicko-numerické) jako ty ve fondu GP, Praha.

Vězeňství

Poslední skupinu sledovaných fondů tvoří ty vztahující se k činnosti a působnosti vězeňských orgánů v obou zemích. V NA se jedná především o fond Správa Sboru nápravné výchovy (1942–1992). Spisový materiál o rozsahu 1 236 bm tvoří z velké části osobní spisy vězňů propuštěných v letech 1946–1989, které dokumentují jejich pobyt v nápravných zařízeních. Obzvláště cenné jsou spisy osob vězněných v táborech při uranových dolech na Jáchymovsku, Hornoslavkovsku a Příbramsku, v táborech nucené práce či spisy popravených osob. Vedle osobních spisů je tento fond tvořen rovněž administrativními akty, dokumenty vztahujícími se k problematice vězeňství, např. amnestiemi či podmínkami v některých věznicích či kmenovými knihami, které jsou důležitou pomůckou při vyhledávání vězněných osob. Vzhledem k přesunu vězeňství z rezortu spravedlnosti pod Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB) / Ministerstvo vnitra (MV) bylo značně ovlivněno i úřadování odpovědných orgánů. Archivní celek je proto materiál dochovaný spíše v torzovitém stavu. Kladný vliv mělo v tomto ohledu opětovné přesunutí vězeňství pod Ministerstvo spravedlnosti v roce 1968. Na okraj lze poznamenat, že archivní materiál vztahující se k činnosti jednotlivých věznic (např. Valdice, Opava atd.) je rovněž možné dohledat v příslušných zemských, oblastních či okresních archívech.

Přechod vězeňství v rámci ministerstvem spravedlnosti a vnitra, resp. veřejné bezpečnosti, probíhal rovněž v poválečném Polsku. Před druhou světovou válkou se Vězeňská služba (Służba Więzienna) nacházel v kompetenci Ministerstva spravedlnosti, jako samostatný odbor tohoto rezortu. V souvislosti s převzetím kontroly nad silovými ministerstvy a transformací polského bezpečnostního systému dle sovětského vzoru

25 Jedná se o materiály z kanceláře ministra spravedlnosti v letech 1950–1953 Štefana Raise (8. 8. 1909 – 25. 4. 1975), náměstka ministra spravedlnosti v letech 1948–1953 Karla Kloše (6. 10. 1909 – 1982) a dalšího náměstka Alfréda Dresslera (3. 12. 1909 – 20. 5. 1989).

byla nově vzniklá Vězeňská stráž (Straż Więzienna) podřízena nejprve Rezortu veřejné bezpečnosti PKWN a později MBP. Zde setrvala až do jeho zrušení v roce 1954, kdy správu tehdy již znovu vzniklé Vězeňské služby na krátko převzalo Ministerstvo vnitra. Již v roce 1956 se ale vězeňství znovu dostává pod kontrolu Ministerstva spravedlnosti.

Archivní materiál vzniklý z činnosti těchto orgánů se v největší míře dochoval pro MBP (1945–1954). Rovněž zde ale panuje značná diverzita, tolik typická pro sledovaný druh archivních fondů. Písemnosti MBP byly původně předány do AAN, kde se jako celek nacházely do roku 2017, kdy byla část o velikosti 20,6 bm (300 a. j.) dokumentující působení protikomunistického podzemí, represivní činnost ministerstva apod. předána Archivu IPN ve Varšavě. V AAN tak zůstaly „pouze“ materiály vztahující se právě k fungování vězeňství. Jedná se např. o porady velitelů věznic, kontroly v jednotlivých zařízeních, statistiky či školení příslušníků Vězeňské stráže a celkově fungování tohoto sboru. Badatel má prostřednictvím centrální evidence polských archívů a v nich uložených fondů – v podstatě obdoba databáze PEvA (www.szukajwarchiwach.pl) – k dispozici velmi solidní přehled tohoto fondu, přičemž dle sdělení kolegů z AAN by měl být inventář v budoucnu doplněn skeny archivního materiálu, čímž by byl fond vlastně dostupný online.

Podobně jako v ČR se archivní fondy spojené s činností vězeňství nacházejí vedle AAN i v dalších polských archívech. Ve Státním archivu v Bydhošti se např. nachází fond Obvodní správa vězeňských zařízení v Bydhošti (1945–1990), který obsahuje jak administrativní spisy vztahující se k činnosti jednotlivých věznic daného obvodu, tak přehledy vězňů a případně i jejich osobní spisy. Nutno podotknout, že písemnosti týkající se fungování některých věznic jsou uloženy rovněž v jednotlivých archívech IPN.²⁶

Závěr

Přestože činnost mnoha sledovaných původců a tedy i obsah archivních fondů jsou v českém i polském prostředí velmi podobné, archivace těchto celků se nejen vzhledem k jejich rozsahu nezřídka liší. Hlavní důvod zcela evidentně spočívá v poněkud nepřehledném rozdělení konkrétních fondů mezi archivy IPN a dalšími institucemi. Poměrně malý rozsah některých ze sledovaných fondů pak dokládá využívanou praxi přejímání materiálů. Co se týče zpřístupňování soudních a vyšetřovacích spisů veřejnosti, došlo v souvislosti s novelizací zákona o národním archivním fondu a archívech z 11. 1. 2018 k určitému zpřísnění. Na tyto materiály se vztahuje lhůta sedmdesát let od nabytí právní moci či zakončení kauzy. Budoucnost ukáže, na kolik se tato úprava projeví také ve fungování IPN, která byla doposud velmi vstřícná. Badatel se sice musí obrnit patričnou dávkou trpělivosti při jednání s archivy IPN (písemné žádosti na veškeré úkony spojené se studiem archiválií, nutnost doporučení vědecké instituce atd.), výsledkem je ale v podstatě neomezený přístup k požadovaným dokumentům. Nezbyvá než doufat, že v souvislosti s legislativními úpravami

26 Jedná se např. o spisy (nejčastěji vězňů) z jednotlivých věznic, pracovních táborů, vazebních věznic či zmiňovaných obvodních správ vězeňských zařízení.

nebude přístup k archivním materiálům zásadně omezen a historický výzkum tohoto období dějin, který je v Polsku na velmi vysoké úrovni, bude moci dále pokračovat.

Ausgewählte Justiz- und Staatssicherheitsbestände in polnischen Archiven

Die Archivbestände aus dem Justizbereich bilden einen großen und oft erforschten Teil der in der 4. Abteilung des Nationalarchivs bewahrten Materialien. Für die sog. Gründerzeit des kommunistischen Regimes handelt es sich vor allem um die Bestände Staatsgericht Prag, Staatsanwaltschaft Prag, Generalstaatsanwaltschaft Prag, Justizministerium der ČSR und Gefängnisverwaltung (Správa Sboru nápravné výchovy). Der vorliegende Beitrag charakterisiert diese Archivbestände und vergleicht sie mit ähnlichen Archivbeständen in Polen. Zudem werden die Tätigkeit der Urheber und die Archivpraxis in Tschechien und in Polen kurz dargestellt.

Selected justice and state security archives housed at the Polish archives

Archives of justice administration represent an important and frequently used part of archival documents stored in the 4th department of the National Archives in Prague. In the so-called founding period of the Communist regime, this applies especially for the archives of the State Court in Prague, the State Prosecutor's Office in Prague, the General Prosecutor's Office in Prague, the Ministry of Justice of Czechoslovak Republic and the Administration of the Penitentiary Force. The paper clarifies the basic characteristics of these archives and compares it to the similar archives in Poland in context of the functioning of the originator and the adopted archival practise both in the Czech Republic and in Poland.